

Araştırma Makalesi / Research Paper

RUS ASILLI FRANSIYAZAR LİDİYA PAŞKOVA'NIN SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI EYALETLERİNDEKİ KADIN VE ERKEK İMAJ*

Cumhur KAYGUSUZ**

Alim ABİDULİN***

Ekaterina MOİŞEEVA****

Öz

Mevzubahis çalışmamız Rus asıllı Fransız gazeteci-yazar ve gezgin Lidiya Paşkova'nın eserlerinin analizini ihtiva etmektedir. Paşkova'nın zengin edebî mirasında; özellikle de Osmanlı eyaletlerine yaptığı geziler esnasında kaleme aldığı seyahatnamelerinde, bu bölgelerde yaşayan toplumların genel yapısının yanı sıra, kadın ve erkek imajı da detaylı bir biçimde tasvir edilmektedir. Modernleşme sürecine girmeye çalışan Müslüman Doğu halklarının o dönemin kadın bir yazarının bakış açısı ile tasviri, ilgili eyaletlerin toplumsal yapılarında meydana gelen değişimlerin de ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte Lidiya Paşkova'nın yazdığı eserler, dönemin aydın kadınlarının

Geliş Tarihi/ Date Applied: 30.04.2021

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 27.07.2021

Makalenin Künyesi: Kaygusuz, C. – Abidulin, A. - Moiseeva, E. (2021). "Rus Asıllı Fransız Yazar Lidiya Paşkova'nın Seyahatnamelerinde Osmanlı Eyaletlerindeki Kadın ve Erkek İmajı". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 52, 385-402.

DOI: 10.24155/tdk.2021.189

* Bu araştırma Nijniy Novgorod Lobaçevskiy Devlet Üniversitesi (UNN) nezdinde 20-18-00374 proje numarasıyla Rus Bilim Vakfının mali desteği ile gerçekleştirilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Nijniy Novgorod Lobaçevski Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Dünya Tarihi Enstitüsü, Rusya Tarihi ve Politikası Bölümü, cumhurkaygusuz@gmail.com Nijniy Novgorod / Rusya Federasyonu.

ORCID ID: 0000-0002-1640-9439

*** Doç. Dr., Nijniy Novgorod Lobaçevski Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Dünya Tarihi Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Kültürel Dil Bilimi Bölümü, abidulinam@gmail.com Nijniy Novgorod / Rusya Federasyonu.

ORCID ID: 0000-0002-3322-0240

**** Doç. Dr., Saratov Devlet Hukuk Akademisi, Tarih Siyaset Bilimi ve Sosyoloji Bölümü, moiseevaen@rambler.ru Saratov / Rusya Federasyonu.

ORCID ID: 0000-0002-1051-457X

gerçekleştirdikleri seyahatlerden edindikleri izlenim ve tecrübeler ışığında kendi entelektüel kimliklerini hangi temelde inşa ettiklerini, günlük hayata istinaden kullandıkları davranış ve anlatı kalıplarını ve Ortadoğu başta olmak üzere; seyahat ettikleri farklı coğrafyaları nasıl anlattıklarını kavramamızı da sağlamaktadır. Gezileri esnasında farklı insanlarla tanışmak için özel bir çaba sarf eden Paşkova, söz konusu tanışma süreçlerinden elde ettiği izlenimleri de okurlarına aktarmıştır. Öte yandan, büyük hayranlık duyduğu güçlü Doğulu erkek imajının etkisiyle kaleme aldığı eserlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan erkek toplumunun genel bir portresini de oluşturmaya gayret etmiştir. Yine Osmanlı eyaletlerinde ikamet eden farklı sosyal sınıflara, dinlere ve etnik kökenlere mensup kadın ve erkeklerin aralarındaki fiziki ve davranışsal farklılıkların yanı sıra, kültürler arası evlilikler de yazarın üzerinde hassasiyetle durduğu bir başka önemli detay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar sözcükler: Lidiya Paşkova, Lübnan, Sinop, Palmira, Osmanlı İmparatorluğu, Doğu toplumu, oryantalizm.

The image of Men and Women in Ottoman Provinces in the Travelogues of the Russian-born French writer Lidia Pashkova

Abstract

The article contains the analysis of the works of the Russian-French writer, traveler and journalist Lydia Pashkova. The rich literary heritage of Pashkova and especially her travelogues that were written during her travels to the Ottoman provinces abound with a detailed description of the general structure of the societies living in these regions, as well as the image of men and women. The portrayal of the Muslim Eastern population trying to enter the process of modernization from the point of view of a female writer of that period allows us to trace in detail the changes that have occurred in the social structure of the respective provinces. Besides, the works written by Pashkova show the basis on which the enlightened women of the period built their intellectual identity in the light of the impressions and experiences they received from their travels, the behavior and narrative patterns they used in relation to daily life, and especially in the Middle East. It also allows us to understand how they describe the different regions they travel to. Special attention is paid to Lydia Pashkova's impressions of meeting different people during her travels. She often admired Oriental men. Therefore, the Russian-French traveller placed a special emphasis in her travelogues on creating a collective portrait of a man of the Ottoman Empire. She also described the differences in both the appearance and character of men and women from different provinces of the state. In addition, the article draws attention to Pashkova's attitude to cross-cultural marriages.

Keywords: Lidia Pashkova, Lebanon, Sinop, Palmyra, Ottoman Empire, Eastern society, orientalism.

Giriş

Bir tarihî, kültürel olgu olarak Osmanlı eyaletlerine yapılan geziler üzerine gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların tetkik süreci esnasında rastladığımız, Rus Hanedanına mensup Prenses Lidiya Paşkova (1845-19..)'¹ tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusça ve Fransızca olarak kaleme alınmış seyahatnameler oldukça ilgi çekicidir. Seyahat olgusunun çeşitli yönlerini ihtiva eden ve dönem itibarıyla Doğu'nun genel manada beşeri bir portresini yeniden yaratmaya imkân tanıyan Paşkova'nın gezi notları, akademik düzeyde bir ilgiyi hak etmektedir. Seyahatleri esnasında Mısır, Filistin, Suriye, Türkiye, Çin ve Japonya'da bulunan Prenses Paşkova, özellikle 1869 ve 1886 yılları arasında pek çok kez seyahat ettiği İstanbul'da uzun süre ikamet etmiştir (Pashkova, 1886: 83). İstanbul'un yanı sıra Sinop, Şam, Bursa ve İzmir gibi pek çok farklı şehir de yine söz konusu seyahatnamelerde ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır. Öte yandan, Ortadoğu coğrafyasına uzun süreli seyahatler gerçekleştirmiş olan Paşkova'nın geleneksel kıyafetler içinde 1881 yılında çektiği ve bugün Fransız Ulusal Kütüphanesinin resmî sitesinde görüntülenebilen fotoğrafı da yazarın yaşadığı döneme göre son derece hareketli olarak nitelendirilebilecek hayatının ve ilginç gezilerinin en önemli yansımalarından biri olmaktadır.

Kadın seyyahların Osmanlı eyaletlerine yaptıkları geziler de dâhil olmak üzere, seyahat olgusunun irdelendiği gezi literatürü oldukça geniştir. Fransız Clio dergisinin tarihte iz bırakmış kadın gezginlere ithaf edilen özel sayısı (Clio. 2008) ile birlikte Barbara Hodgson (Hodgson, 2002), Françoise Lapeyre (Lapeyre, 2007) ve Alexandra Lapierre'in (Lapierre, 2007) çalışmaları da bunlara örnek gösterilebilir. Öte yandan, M. A. Semenova'nın 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında kaleme alınan kişisel gezi notlarındaki Müslüman kadın imajı ve algısını irdelediği (Semenova, 2013) makalesi de yine bu kapsamda değerlendirilmektedir. Lakin mevzubahis konu ile ilgili araştırma yapan bu yazarlar, Lidiya Paşkova'nın seyahatnamelerine ilgi göstermemişlerdir. Hayatı boyunca Rusya ve Fransa'da ikamet eden ve eserlerini Rusça ve Fransızca olarak kaleme alan Prenses Lidiya Aleksandrovna Paşkova, ilginçtir; Fransız ve Rus tarihçilerin de dikkatinden kaçmıştır. Buna ek olarak, kendisinin biyografik bilgilerine ulaşmak da oldukça güçtür: Bahsi geçen bilgileri yalnızca seyahatlerinde tuttuğu günlüklerde veya dönemin basınında hakkında çıkan bazı haberlerde görmek mümkündür. Örneğin 1879 tarihli Fransız kadın gazetesinde yer alan bir haberde kendisi ile ilgili olarak "Mısır ve Suri-

1 Biyografisine istinaden oldukça az bilgi bulunan Prenses Paşkova'nın kesin ölüm tarihi bilinmemektedir. Hayatı boyunca iki kez evlenmiş olan Paşkova, ikinci eşi olan yazar-diplomat İppolit Aleksandroviç Paşkov sayesinde özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki konsolosluklarda pek çok üst düzey diplomat ile tanışıp kişisel dostluklar kurmuştur.

ye'de yaşayan Madam Paşkova, kimi zaman Şam ve Kahire toplumlarının ileri gelenleri ile birlikte kimi zaman ise Lübnan'ın dağlarında bir başına zaman geçirmektedir. Palmira'yı ve Piramitleri de ziyaret eden gözü pek seyyah, Rusların karakteristik niteliklerine uygun olarak gittiği her yerde çok iyi gözlem yaparak bu gözlemlerden edindiği izlenimlerini eserlerinde başarılı bir şekilde aktarmaktadır” şeklinde ifadeler yer almıştır (La Gazette des femmes, 1879: 5). Bununla birlikte, dönemin Fransız gazetecileri de makalelerinde Paşkova'ya duydukları hayranlığı “Bir gün Fuzhou kentinde General Theng-Ki-Tung'un misafiri iken bir başka gün Paris'in cemiyet hayatında boy gösteren gözü pek gezgin Paşkova'yı bugün tüm Figaro okuyucuları yakinen tanımaktadır.” gibi sözlerle dile getirmişlerdir (Figaro, 1885: 131). Fransız toplumunun belirli kesimlerinde Paşkova'ya ve eserlerine karşı ortaya çıkan bu ilgide yazarın renkli kişiliğinin yanı sıra, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde giderek belirginleşen Rus-Fransız yakınlaşmasının da etkisi büyüktür.

Fransız araştırmacı Claire Barat'a göre, Paşkova'nın eserleri; özellikle de “Mithridatis'in Eski Başkentinde ve Diyojen'in Ana Vatanında Altı Ay” (Paschkoff, 1888-1889) “özgür bir kadının başından geçen maceraların lirik bir dille anlatıldığı” (Barat, 2005: 14, 15) ve turistik nitelikleriyle ön plana çıkan seyahat notlarıdır. Ancak Barat'ın bu değerlendirmesinin oldukça yüzeysel olduğunu belirtmekte fayda var. Zira Paşkova'nın beşeri meseleleri ele aldığı ve içinde yaşadığı toplumu sosyal açıdan değerlendirdiği seyahatnameler, “turistik” bir içerikten daha fazlasını barındırmaktadır. Rusya İmparatorluğu'nda köylü serfliğinin (toprağa ve çiftlik sahiplerine bağlı ve tâbi olma durumunun) 1861 yılında kaldırılmasının ardından ortaya çıkan yeni sosyal düzenin ve kültürel gelişimin bir temsilcisi olarak kabul edilen ve “yeni çağın bağımsız kadınları” olarak nitelendirilen Lidiya Paşkova ve çağdaşları hakkında S. A. Ekşüt'un monografisinde kullandığı şu ifadeler dikkat çekicidir: “... böyle bir kadın sadece içinde yaşadığı topluma değil, aynı zamanda ülkeyi yöneten iktidara da kendini idame etme ve kaderini bizzat tayin etme hususlarında kafa tutmaktadır. Tıpkı daha önceden olduğu gibi, kendisine çevresi tarafından dikte edilenden ziyade, canının istediği gibi karar almaya hakkı olduğunu da büyük bir zafer edası ile yüksek perdeden dile getirmektedir.” (Ekşüt, 2012: 129). Konuya ilişkin çalışmalar yapan bir başka araştırmacı A. V. Tolstokorova da kadınların gerçekleştirdikleri bağımsız seyahatleri modern çağın yeni bir akımı şeklinde nitelendirerek “mekansal kurtuluş” (Tolstokorova, 2016: 136) olgusunu bu seyahatlerin bir sonucu olarak görmektedir. Tolstokorova'ya göre, kadın gezginlerin uzun süreli seyahatler esnasında tuttıkları notlarda ve kaleme aldıkları hatıratlardaki izlenim ve değerlendirmelerden dönemin kadınının toplum içindeki konumunun nasıl radikal bir değişime uğradığı-

nı ve bağımlı kadından kendi kendine yetebilen bağımsız bir bireye nasıl dönüştüklerini anlamak mümkündür (Tolstokorova, 2016: 145).

Rus gezgin Prenses Lidiya Paşkova tarafından kaleme alınan seyahatnamelerdeki kadın ve erkek imajı, çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir. Paşkova'nın bahsi geçen toplumların kadın ve erkek fertlerini nasıl gördüğü, dış görünüşlerini nasıl değerlendirdiği, gelenekleri hakkında neler yazdığı ve kendisinin kaleme aldığı bu görüşlerin dönemin Avrupa merkezli fikir akımlarını ne derecede yansıttığı gibi sorulara yanıt aranırken, yazarın kültürlerarası evlilik olgusuna nasıl yaklaştığı da yine makalemizin muhteviyatında kendisine yer bulmaktadır. Öte yandan, Paşkova'nın çeşitli Fransız dergilerinde yayımlanan ve araştırmamıza dâhil olan seyahat notları (Paschkoff, 1877; Paschkoff, 1888-1889) ve *Uzakdoğu ve Ortadoğudaki Fransız ve İngiliz Kolonileri* (Bir dünya gezginin seyahat notlarından) (Paşkova, 1886) isimli kitabı da dönemin Ortadoğu halklarının genel tasvirini zenginleştirmektedir.

Paşkova ve Oryantalizm

Paşkova'nın notlarında göze çarpan karakteristik özelliklerden biri de yazarın seyahat ettiği ülkelerin tarihi ve kültürel miraslarına ayrıca dikkat çekmesidir ki bu durum, hem dönem itibarıyla Batı'da kaleme alınan Doğu incelemelerinde sıkça karşımıza çıkan Oryantalist söylemin hem de okuyucu nezdinde “meraklı bir gözlemci” imajı yaratmanın olmazsa olmazıdır. Buna karşın, seyahatnamelerin insan odaklı olmaları ise onları geleneksel Şarkiyatçı anlatıdan kopartarak Avrupa merkezli söylemin ötesine taşımaktadır. Öte yandan, Paşkova'nın emperyalist birtakım fikirleri savunduğunu; özellikle de Batı'nın Doğu'yu medenileştirme misyonunu bir ölçüde benimsediğini söylemek mümkündür. Lakin Batı medeniyetinin sahip olduğu yüksek potansiyelin bilincinde olması ve bahsi geçen medenileştirme misyonunda kendince bir fonksiyon icra etmesi, yazarın Batı'nın Doğu üzerinde hegemonya kurma hakkını otomatik olarak tanınması anlamına da gelmemektedir. Paşkova tarafından kaleme alınan ve özellikle yerel halkların yaşam biçimlerine ve imajlarına özel bir önem atfedilen seyahatnamelerde tarihî, kültürel, etnografik, iktisadi ve coğrafi meseleler eşit ölçüde ele alınmıştır. Bu noktadan hareketle, Lidiya Paşkova'nın eserlerinin egzotik bir Doğu macerasından ziyade, söz konusu coğrafyada yaşayan halkların sürdürdükleri gündelik hayatlara gerçekçi bir bakış açısını yansıttığını söylemek mümkündür.

Renee Champion'un “Gertrude Bell'in Suriye (1907) ve Mezopotoma'ya (1911) Yaptığı Gezilere Dair Hikâyeler: 20. Yüzyılın Baş İtibarıyla İkili Ortantalizm” adlı çalışmasında sık sık vurgu yaptığı “hibrit karakter”

Paşkova'nın anlatılarında da kendini göstermektedir. Peki, nedir bu hibrit karakter? Getrude Bell'in seyahat notlarını detaylı bir şekilde inceleyen Champion bu soruya şöyle bir yanıt veriyor: "bahsi geçen seyahat notlarında âdeta iç içe geçmiş olan etnografya, tarih, arkeoloji, coğrafya ve siyaset seyahatnameleri özgün ve beşeri kılmanın yanı sıra, onları geleneksel Oryantalist söylemden de ayırmaktadır" (Champion, 2018). Dolayısıyla, Paşkova'nın seyahat notları için de hibrit karakterli tanımını kullanmak çok da yanlış olmayacaktır. Zira eserlerinde ziyaret ettiği yerlerin gelenek ve göreneklerden başlayarak coğrafyasına, tarihine, siyasetine, ekonomisine ve arkeolojik zenginliklerine kadar uzanan geniş bir yelpazede okuyucularını bilgilendiren Paşkova, Doğu'nun klişeleşmiş banal tasvirlerini üreten mütevazı bir gözlemci olmakla yetinmemiştir. Paşkova'nın notlarında bir mozaik olarak nitelendirilen Doğu'yu geleneksel Oryantalist söylem çerçevesine sığdırmak mümkün olmadığı gibi yazarın kaleme aldığı eserlerin bu söylemin tamamen dışında kaldığını ifade etmek de imkânsızdır. Çünkü Avrupa gelenekleri ile şekillenen bir kültürde eğitim almış olan Paşkova'nın Avrupa merkezli Doğu algısını kökten reddetmesi fiilen mümkün değildir.

Paşkova'nın Aktardığı Erkek İmajı

Gezileri esnasında pek çok farklı insanla tanışan Paşkova, gittiği ülkelerdeki yerli halkları yakından tanımaya özellikle gayret göstermiş ve söz konusu deneyimlerini çağdaşlarıyla paylaşmıştır. Ataerkil Osmanlı eyaletlerindeki güçlü erkek figüründen etkilenen Paşkova'nın çizdiği genel doğulu erkek imajının oluşum sürecine, tanıştığı Arap ve Türklerin kendisinde bıraktığı izlenimler doğrudan katkı yapmıştır. Ortadoğu'ya gerçekleştirdiği seyahatlerde yaptığı gözlemlerde erkeklerin fiziksel özelliklerine de dikkat eden Paşkova, Şam ve Beyrut'ta birçok kez görüştüğü Cezayir halk kahramanı Abdülkadir el-Cezairî hakkında kaleme aldığı satırlarda kendisinin fiziksel niteliklerinden şöyle bahsetmiştir: "Abdülkadir fazla uzun boylu olmamasına rağmen yakışıklı ve görkemliydi." (Pashkova, 1886: 80). Aynı dönemde Bursa'ya yaptığı seyahatte Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) ve ailesi ile de tanışan Paşkova, Paşa'ya olan hayranlığını ise "Onun güzel görünüşüne hayran kaldım. Beyaz bir ceket ve kaftan giyen Paşa'nın üstün zekâsını yansıtan yüzü, gülümsemesi ile daha da parılıyordu. Kendisinin mükemmel dış görünüşü sonsuza kadar hafızama kazındı." (Pashkova, 1886: 90) sözleriyle ifade etmiştir.

Birçok kez gittiği Beyrut'a ilk gezisini 1868 yılında yapan Paşkova, kendisinde oldukça pozitif izlenim bırakan bir genç ile karşılaşmasını anlatırken gencin dış görüşünden şöyle bahsetmektedir: "Altın işlemeli bir eğer üzerinde turkuazla süslenmiş ipek dizginleri ellerinde tutan bu süvari ile sık sık karşılaşmaktaydım. Kederli bir yüz ifadesine sahip bu genç adama

çevredeki insanların saygı dolu bakışları eşlik ediyordu. Daha sonra bana bu süvarinin Şehab soyundan son Beyrut Emiri Beşir'in torunlarından biri olduğu bilgisi verildi.” (Pashkova, 1886: 72). Paşkova kaleme aldığı seyahat notlarında Bedevilerden bahsederken de onları genellikle Asurlulara, Perslere ve Fenikelilere benzetmektedir. 9 Mart 1872 tarihinde Mısır'dan Palmira kentine geçen Paşkova'nın yolu göçebe bedeviler ile kesişir ve kendisini konuk eden Bedevi şeyhinin haremmini de ziyaret ederek eşleri ile tanışır. Şeyh ile tanışmasını ise “Oldukça güçlü bir fiziğe sahip olan Şeyh, tıpkı Ninova kabartmalarındaki Asurlular gibi görünüyordu. Bizi karşıladıktan sonra bizzat kamp kurduğumuz derenin kıyısına kadar da eşlik etti.” (Paschkoff, 1877: 161, 164) ifadeleri ile aktarmaktadır.

Paşkova Beyrut'ta tanıştığı Lübnan Valisi Rüstem Paşa (1814-1895) ile ilgili görüşlerini aktarırken Paşa'nın karakter özelliklerine ve hayat tarzına ayrıca değinmiştir. Dönemin pek çok Osmanlı diplomatı gibi Avrupalı bir yaşam stilini benimseyen ve kentin Avrupalıların yoğun olarak yaşadığı bölgesinde ikamet etmeyi tercih eden Rüstem Paşa'nın etnik kökeni de Paşkova'nın dikkatinden kaçmamıştır: “Şehirde Lübnan Polis Teşkilatına mensup kalabalık bir süvari birliğinin eşlik ettiği ve dört atın çektiği arabasında büyük bir ciddiyetle seyahat eden Paşa, kışları Beyrut'un Avrupa mahallesinde yıllığına 5 bin frank ödediği evinde kalmaktadır. İtalyan şarkıcı Catalani ile bir Osmanlı paşasının oğlu olduğu ifade edilen Paşa'nın ailesi ilgili bir diğer söylenti de Topkapı Sarayı'nda dünyaya geldiği ve annesinin güzel bir İtalyan olduğu yönündedir. Bizzat Sultan Abdülaziz'in emriyle Fransa'nın Nice şehrinde istihbarat ve casusluk faaliyetleri ile iştigal ettiği söylenen Rüstem Paşa, Said Paşa'nın vefatından sonra da Sardunya Adası'na elçi olarak atanmıştır. Akabinde, buradan önce Floransa'ya, daha sonra Roma'ya, oradan da en son St. Petersburg'a elçi olarak gönderilmiştir. Üç yıl boyunca kaldığı St. Petersburg'da Romanov Hanedanı mensuplarının katıldığı ayı avlarına iştirak etmiş ve bu avlardan birinde talihsiz bir biçimde yaralanmıştır. Hayvan ile yakın temasa girdiği esnada ayı, pençesi ile Paşa'nın burun derisini parçalamış ve çenesinde de ciddi bir ezilmeye sebep olmuştur.” (Pashkova, 1886: 76).

1888 yılında dönemin Rus Konsolosu ve eşinin daveti üzerine Odessa üzerinden geldiği Sinop'ta altı ay kalan Lidiya Paşkova, şehirde bulunan kutsal mekânları ziyaret etmiş ve buralarda gözlemlediği ilginç insan manzaralarını da seyahat notlarında aktarmıştır. Seyid İbrahim Bilal Türbesi'nde gördüğü genç bir erkeğin fiziksel özelliklerini kayda alan Gezgin, dört yaşındaki hasta evladına çare bulmak amacıyla türbeyi ziyaret ederek çocuğunun başında Kuran-ı Kerim okuyan bu genç babadan “muhteşem görünüme sahip heybetli bir adam” (Paschkoff, 1888-1889: 406) şeklinde

bahsetmiş ve adamın o anda yaşadığı elem ve kederden ziyade Türk erkeklerinin ideal güzelliğine vurgu yapmıştır.

Seyahatnamelerinde Lübnanlılardan “adonis”² olarak bahseden Paşkova, fiziksel nitelikleri sebebiyle kendisinde büyük hayranlık uyandıran Lübnanlı erkekleri, genelde görgü kurallarına pek riayet etmemeleri ve kaba olmaları nedenleriyle eleştirmiştir: “Son derece güzel bir dış görünüşe sahip olan Lübnanlı erkekler ile iletişim kurmanın beyhude olduğu kanaatindeyim. Zira dış güzellikleri sebebiyle oluşan illüzyon, kendileriyle konuşmaya başladığımız andan itibaren hemen kayboluyor. Çünkü oldukça kabalar.” (Paşkova, 1886: 78). Dikkat edilirse Paşkova, Lübnanlılardan bahsederken kişiler özelinde değil, genel bir değerlendirme yapmaktadır.

Ortadoğu toplumlarının dönemin okuyucularının zihninde yarattığı egzotik atmosfer Lidiya Paşkova tarafından kısmen de olsa kullanılmıştır. Seyahatnamelerinde hedef kitlesinin beklentileri doğrultusunda tasvirler yapmaya özellikle çaba sarf eden yazar, bu sebeple okuyucuların önemli bir kısmını teşkil eden kadınların ilgisini çekme gayesi ile Ortadoğulu erkeklerin fiziksel niteliklerine ve güzelliklerine mütemediyen vurgu yapmıştır. Malum olduğu üzere, Batılı yazar ve seyyahların gezi notlarında çokça yer verdikleri oryantalist söylemde önemli bir rol oynayan fiziksel nitelikler, Paşkova'nın da eserlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Elbette seyahatnamelerinde yerli erkeklerin güzelliklerine bu kadar atıf yapması sebebiyle Paşkova'nın gezileri esnasında bazı gönül münasebetleri yaşadığını varsaymak mümkündür. Lakin detaylı olarak incelediğimiz notlarında kendisinin Ortadoğulu ya da Kuzey Afrikalı bir erkekle herhangi bir yakınlaşmasına ilişkin bir ayrıntı bulunmamaktadır. Bununla birlikte Paşkova, yaşadıkları toplumda yüksek mevki sahibi erkeklerle birlikte yemek yemekten ve onlarla sohbet etmekten hiç çekinmemiştir. Örneğin kendisine bizzat çay ikram eden Abdülkadir el-Cezairî ile uzun sohbetler gerçekleştirmiş, yine Cezairî'nin günlüğü 20 franktan tahsis ettiği yardımcı rehberler ile birlikte seyahat etmiştir (Paşkova, 1886: 80). Ayrıca Palmira'da bir aşiret şeyhi ile akşam yemeği yemiş, Bursa'da ise Ahmet Vefik Paşa'nın evinde kalmıştır. Paşkova her ne kadar samimi ilişkiler kursa da yabancı erkekler ile arasına belirli bir sosyal sınır koymayı da ihmal etmemiş ve onlarla daha fazla yakınlaşmaya gerek duymamıştır. Zira toplumlar arasındaki kültürel farklılıklar Paşkova için en belirleyici etkenlerden biri olmaktaydı. Özellikle Bedevilerin yaşam tarzı ile ilgili olarak önceden tasavvur ettikleriyle realite arasındaki uçurum kendisinde büyük hayret uyandırmıştır. Palmira'da bulunduğu esnada tanıştığı ve bir süre birlikte seyahat ettiği Bedeviler, kendisinin ipek kumaştan imal edilmiş ayakkabılarına dikkatle baktıktan sonra Paşkova'ya şunları söylemiştir:

2 Yunan mitolojisinde Afrodit'in aşık olduğu ölümlü.

“Sen kocanın ne işine yararsın ki? Veya kocan seninle ne yapabilir? Ayakların o kadar küçük ki, muhtemelen bir günlük yolu bile yürüyemezsin” (Pashkova, 1886: 80). Söz konusu ifadeleri kadını bir iş gücü unsuru olarak gören Bedevilerin vahşiliklerinin bir tezahürü olarak değerlendiren Paşkova, ilgili seyahatnamesinde şu satırları kaleme almıştır: “Çölde bir yerden bir başka giden Bedevi kervanları ile birçok kez karşılaştım ve Bedevi erkeklerin kendi eşlerine ve aslında tüm kadınlara karşı olan tavır ve yaklaşımları karşısında her seferinde hayretler içerisinde kaldım. Kendileri at veya deve sırtında seyahat ederken kadınlar ise ağır yükleriyle birlikte yürümek durumunda idi.” (Pashkova, 1886: 87).

Bir toplumda erkeklerin kadınlara olan genel yaklaşımının o toplumun medeniyet seviyesini belirleyen en önemli göstergelerden biri olduğuna inanan Paşkova, bir Türk’ün sokak ortasında eşini acımasızca nasıl dövdüğüne kendi gözleriyle şahit olmuştur. Fakat bu durumdan ziyade kendisini daha fazla etkileyen olay, söz konusu karı kocanın çevreden müdahale edip onları barıştırmak isteyenlere karşı koymaları, sonra da kavgaya kaldıkları yerden devam etmeleri olmuştur. İlgili seyahatnamesine “Türk kadınları Avrupalı hemcinslerinin iyi niyetine güvenmiyor.” şeklinde not düşen Paşkova’ya göre kadın dayanışmasından doğan samimi dostluğunun ne anlama geldiği henüz kavrayamayan Türk kadınları, erkekler uğruna her daim birbirlerini öldürmeye hazırdır (Pashkova, 1886: 88). Kadınların erkeklere olan iktisadi ve sosyal bağımlılıklarından kurtulmalarını son derece önemseyen gezgin, yukarıda belirtilen veya benzer kadın davranışlarını her zaman sert bir biçimde eleştirmiştir.

Paşkova’nın Doğulu Kadınları

Araştırmamıza konu olan seyahatnamelerde, Ortadoğu coğrafyasında yaşayan kadınlardan genellikle topluca bahsedilmiş; söz konusu kadınlar eşlerden, kız kardeşlerden ve kız evlatlardan teşekkül bir topluluk şeklinde yazarın değerlendirmelerine konu olmuştur. Örneğin Abdülkadir el-Cezairî’nin on tane hanımının bulunduğu bahseden Paşkova, zaman zaman kadınların sahip oldukları fiziksel güzelliğe de vurgu yapmıştır. Rüstem Paşa’nın kendisine hediyeler veren kızlarının muazzam derecede güzel ve alımlı olduklarını ifade eden Paşkova (Pashkova, 1886: 90), Palmira’ya yaptığı seyahat esnasında tanıştığı Bedevi şeyhinin eşlerini tarif ederken de “Neredeyse bembeyaz bir tene sahip bu güzel yüzlü kadınların pembe yanakları ve iri gözlerini çevreleyen kalın kirpikleri bende büyük bir hayranlık uyandırdı.” (Paschkoff, 1877: 164) ifadelerini kullanmıştır. Sinop’ta yaşayan Çerkes kadınlarının seyahat ettiği bölgelerde gördüğü en güzel kadınlar (Paschkoff, 1888-1889: 412) olduğunu belirten Paşkova, Beyrut’ta bizzat tanışıp sohbet ettiği Emir Beşir’in ailesine mensup kadınlardan da

oldukça etkilenmiştir: “Son derece güzel olan bu kadınlar genellikle eski Lübnan adetlerine göre giyinmeyi tercih ediyor. Özel gün ve bayramlarda ise üzeri altın ve gümüşlerle süslü kalpağa benzeyen başlıklar taşıyorlar.” İzmirli kadınlardan da “Smirnili güzeller” olarak bahseden Paşkova, onları da çok güzel ve iyi huylu olarak tasvir etmiştir (Pashkova, 1886: 72).

1869 ile 1886 yıllarını kapsayan dönemde birçok kez İstanbul’a seyahat eden Paşkova, kaleme aldığı gezi notlarında İstanbullu kadınlardan çokça bahsetmektedir. Özellikle İstanbul sosyetesine mensup olup Avrupalı misafirlerini evlerinde ağırlamakta bir beis görmeyen bazı devlet adamlarının eşleri gezginin dikkatini çekmiştir. Örneğin Ali Kabuli Paşa’nın eşi, Said Paşa’nın gelini ve Halil Paşa’nın eşi Paşkova’nın tanışıp gezi notlarına aktardığı isimlerden bazılarıdır (Pashkova, 1886: 84). İstanbul’un Büyükdere semtinde ikamet eden kadınların yaşam tarzlarına ilişkin değerlendirmeler de yapan Paşkova, söz konusu hanımlar hakkında şunları yazmıştır: “Tıpkı Avrupa’nın turistik bölgelerinde tatil yaparmışçasına bir hayat süren bu hanımefendiler akşamları genellikle kayık gezintisine çıkmayı tercih etmektedir. Bu camiaya öyle ya da böyle mensup olan her kadın bir şekilde üç küreklî bir kayığa sahip olmalı ve altın işlemeleri olan kadife ya da satenden dikilmiş elbiseler giymelidir. Yaklaşık 3 ila 4 bin frank civarında bir rakama satın alınabilen bu kayıkların aylık maliyetleri ise 400 frank gibi bir rakama tekabül etmektedir. Büyükdereli kadınların bir başka eğlencesi de Belgrad ormanlarında yapılan fayton gezileridir. Anlaşılacağı üzere boğazda yaşamak Fransa’nın turistik beldesi Vichy’de tatil yapmaktan daha pahalıdır.” (Pashkova, 1886: 85).

Osmanlı eyaletlerine seyahat eden hemen her Rus gezgin gibi harem olgusu Paşkova tarafından da irdelenmiştir: “Haremdeki hayatın ilginç hiçbir tarafı yok. Tamamen tembellek yapmak üzerine kurulu. Burada yaşayan kadınların yaptıkları tek şey gündüzleri üzerinde uzandıkları sedirlerini bir ağacın gölgesinden bir başka ağacına taşımak ve akşam olunca da içeriye almaktan ibaret.” (Paschkoff, 1888-1889: 412). Konu ile ilgili çalışmasında M. A. Semenova şu tespitlerde bulunuyor: “Müslüman halkların yaşamlarında önemli bir yer teşkil eden harem olgusuna istinaden Rus gezginlerin genelde negatif bir tutum sergilediklerini görmekteyiz. Zira harem konseptini sağlıklı ve normal bir aile yaşamına engel bir faktör olarak değerlendirmekteydiler.” (Semenova, 2013: 153).

Sadece kadınlardan teşekkül sosyal gruplar dâhilinde gerçekleştirilen sohbetler ise Paşkova’ya oldukça sıkıcı gelmekteydi. Bu duruma ilişkin en iyi örneklerden biri, Beyrutlu hanımlar için yazdığı şu satırlar olmaktadır: “Kendileriyle sohbet ettiğinizde genelde çocukların, hizmetçilerin ya da evdeki tuvaletlerin sayısı üzerine konuşuyorlar. Bunun dışında paylaşabi-

lecekleri herhangi bir şey yok. Beyrutlu kadınlar sanki bir bahçede yetiştirilen çiçekler gibiler. Açıp solmaktan başka bir işlevleri yok. Hiçbir şeyi düşünmüyorlar. Yeni bir elbise satın almaktan ya da kocalarına bir erkek çocuk daha doğurmaktan başka bir dertleri yok.” (Pashkova, 1886: 72). Bu noktada bir hususun altını çizmekte yarar var: Paşkova'nın seyahatnamelerinde kadınlardan genellikle toplu olarak bahsetmeyi tercih etmesindeki önemli etkenlerden biri dönemin geleneksel oryantalist söylemlerindeki genel eğilim, bir diğeri ise herhangi bir kişiyi ön plana çıkarmadan bilinçli bir şekilde kendi hemcinslerinden toplu olarak bahsetme isteği olmaktadır. Buna rağmen Paşkova, kendisi üzerinde önemli etki bırakan güçlü kadınlara az da olsa gezi notlarında yer vermiş ve bu sayede bahsi geçen geleneksel oryantalist söylemlerin genel kalıpları dışına çıkmıştır. Fransız araştırmacı Sarga Moussa'ya göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında Ortadoğu coğrafyasına seyahat eden kadın gezginlerin büyük çoğunluğu oryantalizm etkisinden kaçınmaya gayret ederek gezdikleri ülkelerde gördükleri kadınların kaderleri ile daha yakından ilgilenmişlerdir (Moussa, 2012: 249). Bu bağlamda, Paşkova'nın gezi notlarını incelediğimizde, kişilik özellikleri nedeniyle yazarın üzerinde etki bırakan bazı kadınların tasvirleri ile de karşılaşmaktayız. 1880 yılı itibarıyla Kadıköy'de ikamet eden Paşkova, sık sık Beylerbeyi Sarayı civarına faytonla gitmekte ve adını paylaşmadığı Osmanlı hanedanına mensup bir prensesten bahsetmektedir: “Civardaki en yüksek tepeye inşa edilmiş konağında ikamet eden bu Türk prensesi eski âdetlere göre hayat sürmekte, hadım edilmiş erkek hizmetçiler ve köleler ile birlikte ebedî keyfin tadını çıkarmaktadır” (Pashkova, 1886: 86). Aslında Paşkova yukarıda “ebedî keyif” olarak adlandırdığı yaşam biçiminden çok da hazzetmemektedir. Zira aynı eserin ilerleyen sayfalarında bahsi geçen bir başka hanımefendi de benzer bir hayat tarzına sahip olmasına rağmen, Paşkova söz konusu yaşamı “korkunç” olarak nitelendirmektedir: “Beni evinde ağırlama nezaketini gösteren bu zengin hanımefendi, konağında köleleri ile birlikte yaşamaktadır. Kendisi bütün gün boyunca yatıp uzanır, sigara içer, biraz dolaşır, daha sonra banyo yapar ve tekrar uzanıp sigara içer. Herhangi bir kitap ya da dergi okumayı tercih etmez. Genç yaşında dul kalmış bu Türk hanımın sürdüğü hayat bana korkunç göründü. Yat ve sigara iç. Sonra bir sigara daha yak ve yat. İmkânın olduğu hâlde hiç kimseye hiçbir fayda sağlamadan öylesine yaşamak bence tek kelimeyle korkunç.” (Pashkova, 1886: 90). Görüldüğü üzere Paşkova, aynı dönemde İstanbul'da yaşayan ve birbirine çok benzer hayatlar süren zengin bir dul hanım ile Osmanlı hanedanına mensup bir prensesi tasvir ederken farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Peki, neden bu kadınlardan birinin yaşam tarzından “ebedî keyif” şeklinde bahsederken, diğeri eleştirmektedir? Paşkova, seyahatnamelerinde bu soruya yanıt vermemektedir. Ka-

naatimizce Paşkova kaleme aldığı eserlerinde kendisine çok egzotik gelen bir konsepti tek bir kişinin suretinde yansıtmayı tercih etmekte ve bunu gezi notlarına dâhil ettiği diğer şahıslara yansıtmak istememektedir. Dolayısıyla, kendisine göre egzotik yaşam tarzının tek temsilcisi, İstanbul'un en güzel semtindeki yüksek bir tepede inşa edilmiş konağında hadım edilmiş köleleri ile yaşayan Osmanlı prensesi olmalıdır. Her ne kadar zengin de olsa sıradan bir dul bu payeyi hak etmemektedir.

Sinop'a gerçekleştirdiği seyahat esnasında tanışıp oldukça etkilendiği Hacı Dudu adındaki kadından da detaylı bir biçimde bahseden Paşkova, Rus Konsolosluğu'nun yakınında inşa edilmiş güzel bir eve sahip olan bu Rum asıllı hanımefendiyi tasvir ederken şu ifadeleri kullanmaktadır: "Sinop'ta yaşayan ve Ortodoks cemaatine mensup kadınlar arasında son derece otoriter bir konuma sahip olan bu hanımefendi, dul kaldıktan sonra kocasından kendisine miras kalan işi devralıp ticarete devam etmiştir. Rus-Türk Savaşı esnasında Rus bombardımanından zarar gören şehirdeki kiliseyi bizzat onartmıştır. Bundan dolayı da en ufak bir böbürlenme emaresi göstermeden mütevazı bir şekilde yaşamaktadır. Göze hiç de hoş görünmeyen geleneksel bir Rum kıyafeti ile dolaşmaktan da çekinmeyen Hacı Dudu'ya hayran kaldım." (Paschkoff, 1888-1889: 414). Görüldüğü üzere Hacı Dudu'nun iktisadi bağımsızlığı ve toplum nazarındaki mevcut konumu Paşkova'nın saygısını kazanmasına olanak tanımıştır. Yine Sinop'ta kaldığı dönemde tanıştığı ve adını okuyucuları ile paylaşmadığı bir paşanın yeğeni de yazarın sempatisini kazanmıştır. Tamamen alafranga usulde eğitim gören, piyano çalan ve çok iyi seviyede Fransızca konuşan bu genç kızdan etkilenen gezgin, ondan övgüyle bahsetmiştir (Paschkoff, 1888-1889: 412). Bu noktadan hareketle, Paşkova'nın yukarıda bahsi geçen genç kız hakkında yazdıklarından o dönem oldukça yaygın bir eğilim olan yerel halkların Fransız dili ve kültürü etkisi altında asimile edilmesi fikrine yakın bir pozisyonda yer aldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Paşkova'nın Batı'nın Doğu'yu medenileştirme misyonu hususundaki muhakeme ve çıkarımları da emperyalist ideoloji düzleminde ele alınmalıdır. Malum olduğu üzere, Avrupa'nın aydınlanma dönemine ait bir kavram olan "uygarlaştırma misyonu", 1789'dan itibaren sömürgeci Fransa'nın önemli stratejilerinden biri hâline gelmiştir (Agareon, 1978: 62). Mevzubahis uygarlaştırma misyonu, Fransa'yı aydınlanma dönemi ideallerine ve zengin kültüre sahip bir ülke olarak nitelendiren şehir efsanesi ile Batı medeniyetinin bir bütün olarak diğer medeniyetlere karşı üstünlüğünü rehber edinen zayıf temelli bazı fikirler etrafında gelişmiştir. Fransa'nın bahsi geçen sömürge politikasını irdeleyen A. Ruscio da ilgili çalışmasında konuya ilişkin olarak "Beyaz adam, uygarlaştırma davasına ve misyonuna gerçekten inanmıştı." şeklinde ifadeler kullanmıştır (Ruscio, 1995: 93). Kuşkusuz Paşkova da Batı'nın söz konusu medenileştirme mis-

yonunu bir ölçüde benimsemiştir. Zira kendisinin bazı fikirleri ile dönemin Fransız ideologlarının fikirleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Özellikle “Doğu halklarını ancak ve ancak Katolik okulları uygarlaştırabilir.” (Paschkoff, 1888-1889: 410) şeklindeki sözlerinde yukarıda ifade ettiğimiz benzerliği görmek mümkündür. Yine Paşkova’nın bu fikri, sömürgeci Fransız elitlerinin önemli bir kesiminin savunduğu ve Katolik misyonerlerin yürüttükleri faaliyetlerin Fransa’nın Doğu’yu uygarlaştırma misyonunun ayrılmaz bir unsuru olduğunu savunan fikirlerle de örtüşmektedir. Katolik misyonerlerin faaliyetlerini temel alan düşüncenin fikir babalarından biri olan ünlü Fransız gazeteci Gabriel Charme tarafından meseleye ilişkin olarak kaleme alınan bazı çalışmalar (Charme, 1881) (Charme, 1883), o dönem çok ses getirmişti. Öte yandan, Charme da tıpkı Paşkova gibi özellikle hekim olan misyonerlerin yürüttükleri pratik çalışmaları ve eğitim alanında verdikleri hizmetleri takdir ediyordu. Bu noktada Paşkova’nın Charme’in çalışmalarına aşina olup olmadığı şeklindeki soruya verilebilecek yanıt ise “muhtemelen evet” şeklinde olacaktır. Zira Paşkova’nın çağdaşı olan Charme’in makaleleri özellikle 1880’li yıllarda ünlü Fransız dergilerinde sık sık yer almaktaydı.

Seyahatnamelerinde İstanbul’da ikamet eden bazı hanımlara özellikle yer veren Paşkova, söz konusu kişileri kadınların özgürleştirilmesi sürecinin önemli birer aktörü olarak görmektedir. Aziz Georgios Günü vesilesiyle Kadıköy’de düzenlenen kutlamada tanıştığı İzzet Paşa’nın annesi İkbâl Hanım’la ilgili olarak şunları yazmıştır: “Neredeyse elli yaşında olmasına rağmen en fazla otuz beş gösteren İkbâl Hanımefendi’nin çok güzel bir yüzü ve kendisine gizemli bir çekicilik katan mükemmel gözleri vardı. Harem hayatını âdeta yırtıp atarcasına geride bırakan bu cesur kadın, Belçika Konsolosluğu’nun Genel Sekreteri ile evlenmiş ve Hristiyanlığı kabul etmiştir. Türkiye’nin dışında da bir hayata sahip olma amacına ısrarla ulaşmak istemesi ve nihayetinde bunu da elde etmesi kendisinin güçlü bir karaktere sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Hayatta başardıklarıyla İkbâl Hanım, Türk kadınının da çağdaşlaşma sürecinde yer alabileceğini kanıtlamaktadır.” (Pashkova, 1886: 86-87).

Paşkova’nın seyahatnamelerinde okurlarına aktardığı bir diğer husus da karma evlilik olgusudur. Avrupalı kadın ve Doğulu erkek veya tam tersi şeklinde vuku bulan bu tip evlilikler yazarın gezi notlarında kendisine yer bulmuştur. İzmir’de kaldığı esnada İbrahim Edhem Paşa’nın akrabası Said Bey’in hanımı ile tanışan yazar, bu deneyimini şu sözler ile aktarmaktadır: “Tam manasıyla gerçek bir Türk olan Said Bey’in İsviçreli hanımı kültürlü bir kadın. Çevrelerindeki diğer Türkler ve onların haremeleri ile yana yaşayan bu çiftin evlilikleri ilgimi çekti. Bu genç kadının sahip olduğu aşırı özgürlükçü fikirler söz konusu evlilikte hayat bulabilir mi gerçekten

bilmiyorum... Zira Türkiye’de yaşayan kadınların hayatı eğlenceli olmaktan çok uzak. Yine de bu odalık, bana gayet sessiz, mütevazı ve iyi görünen efendisinin yanından kaçmayı tercih etmemektedir.” (Pashkova, 1886: 72). Seyahat notlarında Fransızlar başta olmak üzere yabancı kadınlarla evlenme modasının varlıklı Türk erkekleri arasında giderek popülerleşmeye başladığının altını çizen Paşkova, bununla birlikte söz konusu müstakbel gelinlerin genellikle toplumun alt tabakasına mensup kadınlar arasından seçildiğini, bunların da bir nevi köle olduklarını dile getirmektedir. Bu bağlamda eski bir mürebbiyeye benzettiği, lakin aslen bir saatçinin kızı olan Said Bey’in İsviçreli eşini istisna olarak nitelendirerek şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Said Bey’in hanımı, varlıklı Türklerle sadece paraları ve malları için evlenen yabancı kadınlardan ya da Parisli bekçilerin veya ayak takımının kızlarından çok daha kıymetlidir.” (Pashkova, 1886: 81-82).

Paşkova için kadın olmak demek enerjik, azimli ve hayatını kökten değiştirebilecek güce sahip olmakla aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla, Avrupalı bir kadının Doğulu bir erkekle evliliği, ancak kadının kendi tercihiyle gerçekleşmişse ve kadın kocasının âdetlerini kabul etmemiş ise mantıklıdır. Bu bağlamda, Kadıköy eşrafından Cemil Bey ile evlenen ve kocasının âdetlerine harfiyen uyan bir Fransız gelin ise yazarın sert eleştirilerine maruz kalmaktadır: “Henüz yirmi üç yaşında olmasına rağmen tamamen Türkleşmiş olan bu kadın insan içine çıkmaktan fena hâlde korkmakta ve yüzünü her daim peçe ile kapatmaktaydı.” (Pashkova, 1886: 87). Öte yandan, Avrupa tarzı yaşam biçimini kabul etmiş ve bunu kendi hayatlarına tatbik etme başarısını gösteren Türk hanımlar da Paşkova’nın saygısını kazanmıştır.

Sonuç

Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla kaleme alınmış olan seyahatnameler, Avrupa ve Rusya’daki aydın çevreler nazarında Doğu algısının nasıl şekillendiği hususunda mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Makalemize konu olan Rus gezgin Paşkova’nın bıraktığı kültürel miras da bu bağlamda değerlendirilmekle birlikte, daha derin bir incelemeyi de hak etmektedir. Gezi notlarından edindiğimiz izlenimler ışığında son derece meraklı ve gözlem yapmayı seven bir kadın olduğunu ifade edebileceğimiz Lidiya Paşkova, seyahat ettiği ülkelerdeki turistik mekânlardan ziyade, o coğrafyada yaşayan toplumun hayat tarzına ve adetlerine odaklanmayı tercih etmiştir. Eserlerinde Doğu coğrafyasını bağımsız bir medeniyet olarak nitelendiren yazar, bununla birlikte söz konusu medeniyetin en kültürlü ve parlak temsilcileri olan aydınların genelde Batılı bir tutuma sahip olduklarının da altını çizmiştir. Öte yandan, kadın bağımsızlığının önde gelen savunucularından biri olması sebebiyle de gittiği her yerde benzer fikirleri paylaştığını umduğu hemcinslerini bulmaya çalışmıştır. Avrupa medeniyetinin bir temsilcisi olan

Paşkova'nın zihninde şekillenmiş olan Doğu imajı, kaleme aldığı metinlerde savunucusu olduğu özgürlükçü fikirlerle iç içe geçmiş durumdadır. Tam da bu sebeple ataerkil Ortadoğu coğrafyasında doğduğu hâlde erkek egemenliğini kırıp bağımsızlığına kavuşan kadınlara sonsuz bir saygı ve muhabbet duymaktadır. Eserlerinde Batı medeniyetinin olumlu etkilerinden istifade ederek medenileşen Doğululardan övgüyle bahseden Paşkova'nın bu tutumunu temellendirmek maksadıyla ortaya sürdüğü argümanlar ise "sağduyu" mantığı ile uyumluluk göstermektedir. Öte yandan söz konusu durum, 19. yüzyılın sonu itibarıyla yazılan seyahatnamelerin gezilen ülkelerden ziyade seyyahların mensubu oldukları entelektüel çevreler hususunda daha fazla ipucunu ihtiva ettiğini de doğrular niteliktedir. Ayrıca Paşkova'nın notlarında yerel halklara karşı olan ilgisini ifade ettiği kısımlarda gözlemlenen insancıl tutum da dikkatlerden kaçmamaktadır. Seyahatnamelerinde önemli bir yer tutan insanlardan genel bir tanımlama ile "Doğulular" şeklinde bahsetmekten kaçınmaya çalışsa da kimi yerlerde bu genellemeleri kullanmak durumunda kalmıştır. Yaptığı gezilerde kendisi ile yolları çakışan kişilerin büyük bir kısmından sosyal statülerinden bağımsız bir şekilde saygı ile bahsederken bazılarını ise küçümsemiştir. Dolayısıyla, Doğulu halkların sözüm ona tembelligine ya da diğer başka olumsuz niteliklerine sık sık vurgu yapan basmakalıp oryantalist yaklaşımdan farklı olarak, yerel halkları aynı potada eritmekten imtina etmiştir. Avrupa merkezli Doğu algısının yarattığı basmakalıp fikirler yazarın dünyanın gerçek hâlini görüp değerlendirmesine engel değildir. Tabi bununla birlikte, Paşkova'nın Avrupa medeniyetinin üstünlüğü fikrine tamamen sıcak bakmadığını söylemek de çok zordur. Seyahatnamelerin beşeri karakteri, sıradan insanların günlük hayatta karşı karşıya kaldıkları sıkıntılarını tasvirlerinde kendini göstermektedir. Geleneksel emperyalist söylemden farklı olarak, daha yüksek bir ırkın temsilcisinin daha düşük bir ırkın temsilcisine yönelik küçümsemesini Paşkova'nın eserlerinde görmekteyiz. Yazarın eserlerinde yer alan her birey özeldir. Tamamen kişisel tercihleri doğrultusunda planladığı ve gerçekleştirdiği seyahatlerinde "egzotik Doğu" arayışından imtina etmeye çalışan Paşkova, ziyaret ettiği ülkelerdeki günlük yaşamın farklı yönlerini ele almaya gayret etmiştir ki aslında bu durum araştırmamıza konu olan gezi notlarının temel niteliklerinden biridir. Prenses Paşkova'nın meraklı yapısı ve yolda karşılaştığı insanlarla kolayca iletişim kurabilme yeteneği Doğu'yu ve insanlarını farklı bir şekilde görmesini sağlamıştır. Yazarın görüşlerinin özgünlüğü, araştırmacı kişiliği ve dönem itibarıyla gündemde olan uluslararası meselelere ilişkin bilgi birikimi de kaleme aldığı metinleri değerli kılmaktadır. Sonuç olarak, mevzubahis seyahatnameler farklı bir Doğu'yu görmemize, 19. yüzyılın sonu itibarıyla hâkim olan zihinsel iklimi daha iyi anlamamıza ve Avrupa'nın kültürel tarihine dair anlayışımızı genişletmemize imkân vermektedir.

Kaynakça

- Barat, C. (2009). "Les antiquités de Sinope du Pont dans les récits de voyageurs (XVIIIe-XIXe siècles)". *F. Baratte éd., L'Antiquité vue par les voyageurs, 130e congrès national des sociétés historiques et scientifiques, La Rochelle 2005*, Vol. 130, No. 6, 7-16.
- Champion, R. (2021). "Gertrude Bell et ses récits de voyage en Syrie (1907) et en Mésopotamie (1911)". *Viatica [En ligne], n°HS2, mis à jour le: 21/01/2021*, <https://revues-msh.uca.fr:443/viatica/index.php?id=1051>. Erişim tarihi: 20.06.2021
- Charme, G. (1883). "La politique coloniale". *Revue de Deux Mondes*, Vol. 60, 49-90.
- Charme, G. (1881). "Voyage en Syrie. Impressions et souvenirs. Le Saint-Sepulcre-Pelerins et clerges". *Revue de Deux Mondes*, Vol. 45, 303 - 327.
- Clio. (2008) *Histoire femmes et sociétés*. № 28.
- Ekşüt, S. (2012). *Povsednevnyaya jizn russkoy intelligentsii ot epohi Velikih reform do Serebryanogo veka*. Moskva: Molodaya gvardiya.
- Figaro. (1885). *Supplément littéraire du dimanche*, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2741629/f3.item.r=Pachkoff.zoom> Erişim tarihi: 15.06.2021
- Hodgson, B. (2002). *Les aventurières XVIIe-XIXesiècle: récits de femmes voyageuses, traduit de l'anglais par Marc Albert et Camille Gerfaut*. Paris: Seuil.
- La Gazette des femmes. (1879) *Nouveautés Littéraires*, No: 60, 5.
- Lapeyre, F. (2007). *Le roman des voyageuses française*. Paris: Payot.
- Lapierre, A. (2007). *Elles ont conquis le monde. Les grandes aventurières 1850-1950*. Paris: Arthaud.
- Moussa, S. (2012) "Dans L'Égypte en groupe, en couple ou en solitaire. Trois modalités du voyage au féminin au XIXe siècle (Suzanne Voilquin, Valérie de Gasparin et Lucie Duff-Gordon)". *Voyageuses européennes au XIXe siècle. Identités, genres, codes sous la direction de F. Estelmann, S. Moussa et F. Wolfzettel, P. U. Paris-Sorbonne*, 241-255.
- Pashkova, L. (1886). *Frantsuzskiye i angliyskiye koloni i na Kraynem Vostoke i na Vostoke (Iz zapisok krugosvetnyj puteshestvennitsi)*. Odessa: Novoross Telegrafa.
- Paschkoff, L. (1888-1889). "Sinope (Asie mineure). Six mois de séjour dans l'antique capitale de Mithridate et la patrie de Diogène". *Le Tour du Monde*, Vol. 57, 401-416.
- Paschkoff, L. (1877). "Voyage à Palmyr". *Le Tour du Monde*, Vol. 6, 161 – 176.
- Photographe Paschkoff L. (J. Geiser) 1881 <http://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&query=%28dc.title%20all%20%22Lydie%20Paschkoff%20%20J.%20Geiser%22%29&suggest=1> Erişim tarihi: 01.03.2020.
- Ruscio, A. (1995). *Le Credo de l'homme blanc. Regards coloniaux français XIX-XX siècle*. Paris: Éd. Complexe.
- Semenova, M. (2013). "Problema vospriyatiya obraza jenşini-musulmanki na stranitsah russkoy literaturs puteshestviy vtoroy polovini xix – načala xxv.". *Gramota - Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*, Vol. 30, No.4, 151-154.
- Tolstokorova, A. (2016). "Dama v dilijanse: jenskaya geografiçeskaya mobilnost i prostranstvennaya emansipatsiya v hudojestvennoy literature epohi moderna". *Kultura i tekst*, Vol. 27, No. 4, 133-160.

Extended Summary

The article contains the analysis of the works of the Russian-French writer, traveller and journalist Lydia Pashkova. The rich literary heritage of Pashkova and especially her travelogues that were written during her travels to the Ottoman provinces abound with a detailed description of the general structure of the societies living in these regions, as well as the image of men and women. The portrayal of the Muslim Eastern population trying to enter the process of modernization from the point of view of a female writer of that period allows us to trace in detail the changes that have occurred in the social structure of the respective provinces. Besides, the works written by Pashkova show the basis on which the enlightened women of the period built their intellectual identity in the light of the impressions and experiences they received from their travels, the behavior and narrative patterns they used in relation to daily life, and especially in the Middle East. It also allows us to understand how they describe the different regions they travel to. Special attention is paid to Lydia Pashkova's impressions of meeting different people during her travels. She often admired Oriental men. Therefore, the Russian-French traveller placed a special emphasis in her travelogues on creating a collective portrait of a man of the Ottoman Empire. She also described the differences in both the appearance and character of men and women from different provinces of the state. In addition, the article draws attention to Pashkova's attitude to cross-cultural marriages.

A characteristic feature of Lydia Pashkova's travel notes was the attention to the history and cultural heritage of the countries she visited. This is typical both for Orientalist discourse and traditions of studying the East in the West, and for the image of an "inquisitive observer". But the humanistic character of Pashkova's travelogues breaks them off from the traditional Orientalist discourse and takes them beyond the Eurocentric narrative. It should be noted that imperial ideas influenced Pashkova, in particular, this refers to her recognition of the civilizing mission of the West. But the awareness of the value of Western civilization and the recognition of the civilizing mission of the West did not mean for her an automatic recognition of the West's right to possess the countries of the East. Considerable attention is paid to the study of the images of local residents. The "hybrid" nature of Pashkova's travelogues is emphasized, in which the issues of history, culture, ethnography, economics, geography deserve equal attention. The travelogues of Princess Lydia Pashkova are characterized by a genuine interest in the most diverse aspects of life, and not a search for exotic in the East.

Travelers' travelogues allow us to understand the attitude towards the East among the intelligent environment of Europe and Russia, and the creative heritage of the Russian traveller still awaits its in-depth study. Studying the works of Lydia Pashkova, we can conclude that she was a very inquisitive and observant woman. She didn't want to be content with a cursory sightseeing of the places she had visited. She was much more interested in society, its manners and customs. The East in her works is a completely independent civilization, but the prominent representatives of this society, in her opinion, still gravitated towards European civilization.

Pashkova, being a deeply emancipated person, tried to find similar examples of female emancipation in the East. Pashkova's orientalist ideas as a representative of European civilization were intertwined in her texts with emancipatory ideas. As a representative of European culture, she had to accept the idea of the domination of the West over the East, but as an emancipated woman, submission was alien to her, therefore, she certainly respected those Eastern women who "broke free" from male control for their independence. Lydia Pashkova gave a positive description to those residents of the East who were favorably influenced by Western civilization. As a representative of her era, Lydia Pashkova's arguments about the beneficial influence of Western civilization fit into the logic of "common sense" and confirm once again the fact that travellers' notes speak not so much about the country they visited, but about that intellectual environment, from which they went out. More close attention should be paid to the humanistic nature of Pashkova's travelogues, which is expressed in her sincere interest in local residents. People in her works occupied a significant place and these are not "all Eastern" people in general, although it wasn't possible for Pashkova to completely dispense with generalizations. In Pashkova's stories, we see both respect for the people who met her on the way, and contempt for some of them. It means that she didn't perceive the locals in the same way, unlike to the stereotyped Orientalist literature, with attitudes, for example, to the general idleness of the natives, or any other qualities. Pashkova was admired, surprised, and alarmed by local residents. The superiority of the West over them was not absolute to her. The Eurocentric stereotypes of the perception of the East didn't hide the true picture of the world from Pashkova. But it's also impossible to say that the feeling of European superiority wasn't at all familiar to Lydia Pashkova. The humanistic nature of her travelogues is manifested in a sympathetic attitude to the troubles of ordinary people, there is no condescension of a representative of a master race to a representative of an inferior race, which was characteristic of the traditional imperial discourse. The people in Pashkova's travelogues were extraordinary. Eastern countries and cities that she visited were also special. She didn't look for exotics everywhere, but tried to understand the most different aspects of life of the countries that she visited. The curiosity of the princess, as well as the ability to establish friendly ties with different people on her way, allowed her to see the East in different ways. Originality of views, deep research approach, knowledge of the international situation - this is what characterizes her texts. As a result, we can say that Pashkova's travelogues allow us to see the different East, as well as better understand the mental climate of the era and expand our understanding of the cultural history of Europe in the 19th century.